

CYRYL JAN CYBERSKI

WARTOŚCI KLASY ŚREDNIEJ A PRAWO UWAGI METODOLOGICZNE

VALUES OF MIDDLE CLASS
METHODOLOGICAL REMARKS

A b s t r a c t. The article shows the basic methodological instruments of sociological analysis of law. The main emphasis is placed on research methodology of axiology characteristic for the middle class. The problem of values disclosed in the legislation and their sources is presented in the article. There are illustrated two research methods KAD and DIMEAN with their characteristics and origins.

Key words: middle class; law; methodology; sociology of law.

Temat można by określić jako sentymentalny i postmarksistowski. Z taką tezą zdecydowanie się jednak nie zgadzam. Mam świadomość, że my, podmioty prawa, możemy siebie postrzegać jako członków grupy lub wspólnoty, ale określanie nas jako przedstawicieli klasy społecznej jest gorszące. Odpowiedź na pytanie, czy w prawie występują wartości klasy średniej albo czy prawo jest zdominowane przez tego rodzaju wartości, jest ważnym punktem wyjścia do dyskusji o tym, czy takie wartości powinny dominować prawo oraz o tym, czy wprowadzenie tych wartości do prawa służy obronie dóbr, które miały chronić¹. Czy prawo, jeśli jest zdominowane przez wartości np.

Mgr CYRYL JAN CYBERSKI – Katedra Teorii i Filozofii Prawa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego; adres do korespondencji: ul. Uniwersytecka 22/26, 50-145 Wrocław; e-mail: cyryl.cyberski@prawo.uni.wroc.pl

¹ W. GROMSKI, *Autonomia i instrumentalny charakter prawa*, Wrocław: Kolonia Limited 2000, s. 158.

takie, jak eksperckość i eksplicytność, w istocie kształtuje praktykę społeczną w regulowanych przez siebie sferach życia według zasad takich, jak profesjonalność lub transparentność? Jednakże moim celem jest zaprezentowanie narzędzi mogących posłużyć do analizy prawa, która musi poprzedzić te rozważania.

Aby móc zająć się niniejszym tematem i udzielić odpowiedzi na pytania: czy wartości klasy średniej znajdują swoje odzwierciedlenie w prawie i w jakim stopniu oraz z czego taki stan wynika i jakie skutki wywołuje, należy zająć się najpierw dwiema kwestiami: metodą, która będzie adekwatna do poszukiwania wartości w prawie pozytywnym, i samym pojęciem wartości klasy średniej.

Wychodzę z założenia, że metody służące do ustalania norm (np. rozpowszechnione koncepcje: klaryfikacyjna² i derywacyjna³) nie mogą służyć do ustalania wartości, które nie zostały „zamknięte” w klauzulach generalnych lub normach-zasadach; czyli takich wartości, które nie zostały włączone do prawa poprzez nakaz prawodawcy. Przykładami wartości, których ustawodawca nie wprowadził, mogą być ochrona dobra dziecka oraz zasada równości stron stosunków cywilnoprawnych.

Przed przystąpieniem do pracy na tekstach prawnych należy się przyjrzeć tradycji polskiej teorii i filozofii prawa w zakresie odczytywania norm z prawa i jej dorobkowi (na podstawie pracy między innymi: J. Wróblewskiego⁴, K. Opałka⁵, Z. Ziemińskiego⁶). Uznawanie takich wartości często wynika z ogółu praktyki prawniczej i autorytetu doktryny, która przesądza o ich istnieniu. Jednakże dotychczasowe metody służące do ustalania wartości reprezentowanych w tekstach prawnych mogą budzić zastrzeżenia. P. Dutkiewicz twierdzi, że „z każdej normy dowiadujemy się, co ustawodawca uważa za dobro zasługujące na ochronę”⁷. Zazwyczaj dowiadujemy się dzięki metodom badawczym posługującym się etyką analityczną (K. Opałek⁸) czy też

² Tamże, s. 225-227.

³ Tamże, s. 216-218.

⁴ J. WRÓBLEWSKI, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa: PWN 1969.

⁵ K. OPAŁEK, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa: PWN 1969.

⁶ Z. ZIEMIŃSKI, *Wstęp do aksjologii dla prawników*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1990.

⁷ P. DUTKIEWICZ, *Problem aksjologicznych podstaw prawa we współczesnej polskiej filozofii i teorii prawa*, Kraków 1996, s. 36.

⁸ K. OPAŁEK, J. WRÓBLEWSKI, *Prawo. Metodologia, filozofia, teoria prawa*, Warszawa: PWN 1991.

analizą filozoficzną (J. Stelmach⁹), nie oferują one więcej niż jednopoziomowa analiza prawa. Moim celem jest zaś poszukiwanie nowoczesnych metod, mających ugruntowaną pozycję i sprawdzonych już w praktyce.

Jedną z podstawowych korzyści byłaby możliwość weryfikacji, czy takie wartości (wskazywane przez doktrynę i praktykę) rzeczywiście są elementem prawa. Ponadto za pomocą zaproponowanych przeze mnie narzędzi, chciałbym rozpocząć poszukiwanie innych wartości, np. tych, które nowoczesna polska socjologia przypisuje klasie średniej.

Jako narzędzia służące do analizy aksjologii, chciałbym zaproponować KAD (krytyczną analizę dyskursu) oraz DIMEAN (wielopoziomową lingwistyczną analizę dyskursu). Ciężko byłoby podważyć ich pozycję w naukach lingwistycznych oraz fakt, iż w praktyce pozwalały ujawnić, w sposób ewidentny, występowanie wartości czy ukrytych stosunków władzy w dyskursach, wobec których klasyczne, jednopoziomowe metody analizy nie dawały takich rezultatów.

Podstawowym problemem, którego wystąpienie przewiduję przy zastosowaniu ww. metod, będzie ujawnianie w wynikach analizy zarówno wartości, jak i nieprawidłowo ustalonych norm. Wynika to z faktu, iż chociaż obie metodologie mogą posłużyć do analizy prawa¹⁰ (co deklarują lingwiści, którzy stosują KAD i DIMEAN w swojej praktyce), to nie zostały stworzone dokładnie w celu badania wartości w tekstach prawnych. W związku z powyższym analiza prawa pozytywnego ujawni relacje władzy, charakterystyczne dla prawa jako takiego. Prawo jest bowiem specyficznym dyskursem, czy też fragmentem dyskursu, którego nie cechuje równość¹¹. Prawodawca, normując jakąś sferę, narzuca w sposób jednostronny adresatom prawa i obowiązki, zakazy oraz wyznacza uprawnienia. Jest to zachowanie niewystępujące czy też nieakceptowane w innych dyskursach. Dlatego w wyniku zastosowania KAD i DIMEAN ujawnione zostaną tego typu relacje władzy (prawodawcy nad adresatami norm). Tę część wyników analizy prawa nazwałbym roboczo nieprawidłowo ustalonymi normami. Ich nieprawidłowość wynika z faktu, że zostaną one ustalone w sposób sprzeczny z szanowanymi na gruncie teorii prawa metodami wykładni tekstu prawnego. Z tego względu wnioski analizy

⁹ J. STELMACH, R. SARKOWICZ, *Filozofia prawa XIX i XX wieku*, Kraków: Wydawnictwo UJ 1999.

¹⁰ B. JABŁOŃSKA, *Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne*, „Przełęcz Socjologii Jakościowej” 2000, nr 1, s. 56.

¹¹ A. BATOR, *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Warszawa: Lexis Nexis 2006, s. 93-95.

prawa będą musiały zostać poddane wstępnej selekcji w celu usunięcia z nich nieprawidłowo ustalonych norm.

Aby móc zastosować wyżej zaproponowane metody, należy przyrzeć się ich genezie. Ich aplikacja do pracy nad tekstem normatywnym nie może nastąpić wprost, w oderwaniu od faktu, iż prawo, o ile w ogóle może być postrzegane jako dyskurs, a nie jedynie wyjęty z szerszego kontekstu fragment, to jest to dyskurs specyficzny. Prawo pozytywne, którego mocy wiążącej na gruncie teorii powszechnie się nie podważa, jest niejednorodne. Fragmentami pochodzi sprzed II wojny światowej. Na niektóre starsze regulacje nakładają się szeregi późniejszych nowelizacji, niekiedy dokonywanych w pośpiechu, efektem czego jest palimpsest norm i wartości. Geneza metod KAD (za autorami takimi, jak: T.A. van Dijk¹², W. Czachur¹³, B. Jabłońska¹⁴, M. Reisigl¹⁵, B. Witosz¹⁶) i DIMEAN (za autorami takimi, jak: C. Spieß¹⁷, I.H. Warnke¹⁸, J. Spitzmüller¹⁹) pozwoli na dostosowanie ich i prawidłową adaptację na potrzeby analizy tekstów prawnych. Metody te, opisywane niekiedy metaforą skrzynek z narzędziami, zostały stworzone z myślą o możliwości ich zastosowania do każdego rodzaju dyskursu. Można bowiem dobrać odpowiednie techniki bez szkody dla wartości poznawczych, gdyż nie ma konieczności zastosowania wszystkich proponowanych wyżej technik jednocześnie.

Ostatnim etapem wstępnych przygotowań musi być, sygnalizowane już wcześniej, rozważenie kwestii, czy prawo pozytywne można ujmować jako dyskurs w rozumieniu metod KAD i DIMEAN, a w konsekwencji, czy można poddać je analizie posługując się ww. metodami. Teoretycy obu metod wypowiadają się w tej kwestii, i to w sposób jednoznaczny. Zarówno na gruncie KAD i DIMEAN jest dostrzegana specyfika prawa, a w szczególności fakt

¹² T. VAN DIJK (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa: PWN 2001, s. 9-32.

¹³ W. CZACHUR, *Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji*, „Tekst i dyskurs – Text und Diskurs” 2011, nr 11, s. 81-94.

¹⁴ B. JABŁOŃSKA, *Krytyczna analiza dyskursu*, s. 53-64.

¹⁵ M. REISIGL, *Dyskryminacja w dyskursach*, „Tekst i dyskurs – Text und Diskurs” 2010, nr 3, s. 27-58.

¹⁶ B. WITOSZ, *O dyskursie wykluczenia i dyskursach wykluczonych z perspektywy lingwistycznej*, tamże, s. 9-23.

¹⁷ C. SPIEB, *Lingwistyczna analiza dyskursu jako analiza wielopoziomowa. Przyczynek do problematyki wielowymiarowego opisu dyskursów z perspektywy praktyczno-naukowej*, tamże, s. 199-216.

¹⁸ I.H. WARNKE, J. SPITZMÜLLER, *Textmuster im Wandel. Ein Beitrag zur textlinguistischen Erforschung der Vereinssatzungen*, „Tekst i dyskurs – Text und Diskurs” 2009, nr 2, s. 123-147.

¹⁹ Tamże.

rozdzielenia autora tekstu, administratora tekstu, jak i specyficzna – bierna – pozycja odbiorcy. Niemniej jednak nie są zgłaszane zastrzeżenia dezawuuujące stosowanie ww. metod do opracowywania tekstów prawnych. Jeśli zaś pojawiają się głosy krytyki, to po stronie teorii prawa, która może podważać użyteczność KAD i DIMEAN głównie w zakresie tego, co roboczo określiłem nieprawidłowo ustalonymi normami. Z tego względu należy na wstępie wyznaczyć obszar pracy w taki sposób, aby poszukując wartości reprezentowanych w prawie, nie wkroczyć na obszar jego wykładni w zakresie egzegezy norm.

Przechodząc zaś do pracy nad tezą o występowaniu wartości klasy średniej w prawie, należy dokładnie zdefiniować pojęcie klasy średniej. Wychodząc od zawilej historii tego terminu trzeba wykazać, że często występuje, czy raczej występowało, jako jeden z synonimów określających ten sam fenomen, który określały pojęcia takie, jak: drobnomieszczaństwo²⁰, mieszczaństwo²¹, burżuazja²² (M. Ossowska). P. Bourdieu mówił o klasie zdominowanej albo dominującej, albo też o jednej z podklas, funkcjonującej na ich pograniczu. J. Baudrillard nazywając społeczeństwo masą, kwestionuje możliwość wyodrębnienia jakiegokolwiek grupy, którą we współczesnych społeczeństwach można by nazwać klasą. Mając na względzie ogół dorobku socjologii uważam, że należy skupić się wyłącznie na polskich autorach oraz ich sposobie definiowania tej grupy i wartościach, jakie oni jej przypisują (autorzy: H. Domański, J. Leszkowicz-Baczyński, B. Ferdyszak-Radziejowska, E. Mokrzycki). W przeciwnym wypadku mogłoby się okazać, że w wyniku innych czynników historycznych, ekonomicznych, kulturowych i politycznych to, co socjologia w innych społeczeństwach nazywa klasą średnią i wartości, które z nią utożsamia na gruncie polskim, może okazać się nieprzystające. Z wyżej przedstawionych powodów nie ulega wątpliwości, że analizując prawo jakiegось państwa, a w niniejszym przypadku polskie prawo, należy pozostawać na gruncie tego samego (polskiego) dorobku nauk o społeczeństwie.

Równie istotne jest, aby dobrać „aktualne” opracowania. Z tego względu należy odłożyć prace opisujące społeczeństwo polskie sprzed okresu transformacji ustrojowej, gdyż jest to granica z przekroczeniem, której wiązała się głęboka reforma prawa oraz daleko idące zmiany w życiu społecznym, dotyczące nie tylko sfery ekonomicznej.

²⁰ M. OSSOWSKA, *Moralność mieszczańska*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1985, s. 28-34.

²¹ Tamże, s. 15-16.

²² Tamże, s. 18-24.

Ostatnim etapem tej części pracy musi być ustalenie wartości, których fakt występowania w prawie przesądzi o tym, czy w prawie występują wartości klasy średniej. Z pewnością konieczna będzie ich systematyzacja i hierarchizacja. Posłuży ona do stworzenia klucza, według którego będzie przebiegała ocena doniosłości występowania ustalonych wcześniej wartości. Przede wszystkim umożliwi to odpowiedzenie na pytania, czy dany obszar prawa (poddane analizie regulacje) jest zdominowany przez dane wartości, czy występuje jedynie w ograniczonym zakresie, czy też leży u podstaw regulacji.

Na koniec pozostawiłem kwestię doboru tekstów prawnych, które zostaną opracowane przy posłużeniu się metodami KAD i DIMEAN. Wyjaśnię tylko, że jako prawo na potrzeby tej pracy rozumiem same teksty prawne. Znaczenie odpowiedniego doboru tekstu normatywnego nie wymaga szerszego wyjaśnienia. Z pewnością punktem wyjścia, przy doborze prawa, które ma zostać opracowane, przeważające znaczenie ma cel pracy. Jeśli więc chce się udowodnić fakt zdominowania prawa przez wartości charakterystyczne dla jednej klasy społecznej – a w tym przypadku dla klasy średniej – konieczne jest posłużenie się aktami, które są fundamentalne dla gałęzi prawa, w której występują. W przeciwnym wypadku, tj. jeśli skupi się na szczegółowej, marginalnej pod względem zakresu regulacji ustawie, nie pozwoli to na wyciągnięcie generalnych wniosków.

Z tych właśnie powodów proponuję skupić się na ustawach o szczególnym znaczeniu dla gałęzi prawa, tj. k.c.²³, k.p.a.²⁴, k.k.²⁵ Oczywiście analizie metodami KAD i DIMEAN nie muszą zostać poddane całe akty prawne. Należy wybrać przepisy lub grupy przepisów o doniosłym znaczeniu. Jeśli bowiem okaże się, że wśród najbardziej podstawowych przepisów znajdujących się w źródłach prawa o tak fundamentalnym znaczeniu dla poszczególnych gałęzi prawa, przeważać będą normy faworyzujące jedną tylko z grup społecznych, to będzie można wyciągać konsekwencje dla całego systemu prawa. Jest to może przedwczesny kontrargument na tezę, że fakt występowania wartości charakterystycznych dla klasy średniej w pewnej tylko części przepisów, może pozostać bez wpływu na system prawa.

Możliwe, że w toku badania ww. aktów prawnych okaże się konieczne sięgnięcie również do innych ustaw, o czym na tym etapie nie mogę jeszcze przesądzić. Może się tak okazać w przypadku konsekwencji ustawodawcy

²³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2014 r., poz. 121).

²⁴ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2013 r., poz. 267).

²⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

w ochronie danego dobra. Pokazałoby to, jak na różnych poziomach abstrakcji ta sama wartość jest reprezentowana, co z kolei dowodzi uprzywilejowania tej grupy kosztem innych.

Tak jak wspomniałem wcześniej, wyniki analizy tekstów metodą KAD i DIMEAN muszą zostać opracowane w pierwszej kolejności poprzez oddzielenie ustalonych wartości od nieprawidłowo ustalonych norm, a w tym także i tych wartości, które ustawodawca celowo i jawnie wprowadził do prawa poprzez klauzule generalne i normy-zasady.

Jako ostatnią część pracy proponuję analizę wyników badań przeprowadzoną metodami KAD i DIMEAN, przede wszystkim w celu udzielenia odpowiedzi na najbardziej zasadnicze pytania: czy w polskim prawie występują wartości klasy średniej, jaką pełnią rolę, jakie jest tego znaczenie oraz jakie są tego przyczyny.

BIBLIOGRAFIA

- BATOR A., Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny, Warszawa: Lexis Nexis 2006.
- CZACHUR W., Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji, „Tekst i dyskurs – Text und Diskurs” 2011, nr 11, s. 81-94.
- DIJK VAN T. (red.), Dyskurs jako struktura i proces, Warszawa: PWN 2001.
- DUTKIEWICZ P., Problem aksjologicznych podstaw prawa we współczesnej polskiej filozofii i teorii prawa, Kraków 1996.
- GROMSKI W., Autonomia i instrumentalny charakter prawa, Wrocław: Kolonia Limited 2000.
- JABŁOŃSKA B., Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2006, nr 1, s. 53-67.
- OPAŁEK K., WRÓBLEWSKI J., Zagadnienia teorii prawa, Warszawa: PWN 1969.
- OPAŁEK K., WRÓBLEWSKI J., Prawo. Metodologia, filozofia, teoria prawa, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1991.
- OSSOWSKA M., Moralność mieszczańska, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1985.
- REISIGL M., Dyskryminacja w dyskursach, „Tekst i dyskurs – Text und Diskurs” 2010, nr 3, s. 27-58.
- SPIEB C., Lingwistyczna analiza dyskursu jako analiza wielopoziomowa. Przyczynek do problematyki wielowymiarowego opisu dyskursów z perspektywy praktyczno-naukowej, „Tekst i dyskurs – Text und Diskurs” 2010, nr 3, s. 199-216.
- STELMACH J., SARKOWICZ R., Filozofia prawa XIX i XX wieku, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 1999.
- WITOSZ B., O dyskursie wykluczenia i dyskursach wykluczonych z perspektywy lingwistycznej, „Tekst i dyskurs – Text und Diskurs” 2010, nr 3, s. 9-23.

WARNKE I.H., SPITZMÜLLER J., Textmuster im Wandel. Ein Beitrag zur textlinguistischen Erforschung der Vereinssatzungen, „Tekst i dyskurs – Text und Diskurs” 2009, nr 2, s. 123-147.

ZIEMBIŃSKI Z., Wstęp do aksjologii dla prawników, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1990.

Akty prawne

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2014 r., poz. 121).

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2013 r., poz. 267).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

WARTOŚCI KLASY ŚREDNIEJ A PRAWO UWAGI METODOLOGICZNE

S t r e s z c z e n i e

W artykule autor opisuje podstawowe metodologiczne narzędzia socjologicznej analizy prawa. Główny akcent jest położony na metodologię badań aksjologii charakterystycznej dla klasy średniej. Poruszony zostaje problem wartości ujawnianych w aktach prawnych oraz źródeł ich pochodzenia. Przedstawione zostały dwie metody badawcze: KAD oraz DIMEAN wraz z ich charakterystyką oraz genezą.

Słowa kluczowe: klasa średnia; prawo; metodologia; socjologia prawa.